

SKOLINIŲ SU KIRČIUOTAIŠ DVIGARŠIAIS *el, er, eu* DABARTINĖ KODIFIKACIJOS BŪKLĖ IR GALIMA KAITA

Santrauka

Skolintų žodžių su dvigarsiais *el, er, eu* kirčiavimo lietuvių kalboje kodifikacijos istorija rodo, kad tvirtapradis jų kirčiavimo variantas su trumpuoju balsiu [ɛ] buvo dirbtinė invazija į bendrinės lietuvių kalbos garsyno ir prozodijos sistemą ir ypač nuo „Tarptautinių žodžių žodyno“ (1951) iki šių dienų gerokai ją išderino. Akivaizdžiausi šio reiškinių padariniai dabartinėje bendrinės kalbos vartosenoje – priegaidžių niveliacijos ir atitrauktinio kirčio skatinimas, taip pat net tos pačios kilmės žodžių (pvz., *termosas* ir *terminis*), skirtingu metu įtrauktų į žodynus, nevienodas priegaidės žymėjimas.

Teoriškai deklaruojamas tarptautinio [ɛ] savitumas praktiškai sunkiai fiksuojamas, kalbos specialistų subjektyviai vertinamas ir netreniruotų kalbos vartotojų neatpažįstamas. Realioji vartosena rodo aiškų polinkį į minėtų dvigarsių tvirtagaliniumą, t. y. natūralų skolinių tarimo ir kirčiavimo priderinimą prie lietuvių kalbos garsyno ir prozodijos sistemos. Todėl šiuo metu yra susidariusi aiški vartosenos ir kodifikacijos priešara. Tokiomis aplinkybėmis išauga kodifikacijos svarba: ji tampa arba realiųjų normų palaikymo ir stabilizavimo veiksmu, arba natūralios jų raidos stabdžiu.

Straipsnio tikslas – išnagrinėti XXI a. pradžioje susiklosčiusią skolinių su kirčiuotais dvigarsiais *el, er, eu* kodifikacijos būklę lietuvių kalboje ir apibūdinti galimus šios kodifikacijos kaitos sprendinius. Keliami tokie uždaviniai: 1) aptarti vartosenos kriterijų ir jo patikimumą kalbamojo reiškinių kodifikacijoje; 2) išnagrinėti bendrinės lietuvių kalbos normas aprobuojančios institucijos – Valstybinės lietuvių kalbos komisijos 2003–2014 m. kirčiavimo rekomendacijų teikinius dėl kalbamųjų dvigarsių kirčiavimo, atskleisti jų esmę ir kryptingumą; 3) išnagrinėti skolinių su kirčiuotais dvigarsiais *el, er, eu* kodifikacijos problematiką remiantis kodifikacijos teorija (kodifikacijos strateginėmis kryptimis, konkurenciniais variantų santykiais, kodifikacijos principais ir kriterijais, kodifikacijos technika); 4) įvertinti galimus kalbamojo reiškinių kodifikacijos kaitos sprendinius ir jų padarinius.

Išnagrinėjus VLKK 2003–2014 m. kirčiavimo rekomendacijų teikinius dėl kalbamųjų dvigarsių kirčiavimo, taip pat jų kodifikacijos problematiką remiantis kodifikacijos teorija, straipsnyje teigiama, kad VLKK kirčiavimo rekomendacijomis žengtas pamatuotas žingsnis įteisinti dažnesnių skolintų žodžių kirčiuotus tvirtagalius dvigarsius *el, er, eu* kaip antrą variantą ten, kur jų nebuvo kodifikuota. Kadangi VLKK kirčiavimo rekomendacijose remiamasi realiosios vartosenos

polinkiais, o tvirtagaliai *el, er, eu* variantai pripažinti kaip norminiai ir atitinkantys tuos polinkius, aiškiai matyti strateginė kodifikacijos kryptis siekti sistemiškumo, turint tikslą sutvirtagalinti šių žodžių kodifikaciją.

Keisti kodifikaciją per variantus tinka pavieniams žodžiams ar jų posistemiams, taip pat teoriškai galėtų tiktų ir sistemaiškai aukštesnio lygmens skolinių su *el, er, eu* kirčiavimui priartinti prie realiosios vartosenos. Tačiau iki šiol šių reiškinių kodifikacija buvo labai netolygi ir nevienalaikė. Be to, VLKK rekomendacijos apima tik dažnesnius žodžius, o ne visus, įtrauktus į rengiamą norminamąjį „Bendrinės lietuvių kalbos žodyno“ antraštiną (į kurį patenka tik labai mažą dalis skolintų tikrinių vardų). Įvairiai kirčiuojamų variantų susidarė daug, jų keitimo stadijos skirtingos. Taigi tokia kodifikacijos technika skolinių su *el, er, eu* kirčiavimui sutvarkyti iki šiol nepasiteisino.

Kodifikacijos teorija ir praktika rodo, kad dabartinėje situacijoje racionaliausia išeitis – žengti paskutinį žingsnį ir ryžtingai priimti nutarimą, išlyginantį kirčiavimo sistemą, kad visi skoliniai su *el, er, eu*, įskaitant ir naujai ateinančius į lietuvių kalbą, pagal realiosios vartosenos polinkius būtų kirčiuojami tvirtagaliskai. Kitas – tvirtapradis variantas kaip antrasis turėtų būti tikslingai paliekamas ten, kur jis yra ankstesnės kodifikacijos liekana.

Rengiamas ir VLKK ketinamas aprobuoti norminamasis „Bendrinės lietuvių kalbos žodynas“ kaip tik sudaro geriausią progą išlyginti kirčiavimo sistemą ir panaikinti vartosenos ir kodifikacijos prieštarą. Praktiškai tai reiškia, kad BŽ reikia visuotinai pereiti prie tvirtagalio skolinių su dvigarsiais *el, er, eu* varianto kaip pirmojo ir laikyti jį pagrindine norma. Taip būtų pateisinti ir kalbos vartotojų lūkesčiai turėti aiškia šių žodžių kirčiavimo sistemą, kad nereikėtų dėl kiekvieno žodžio tikrintis, kurioje kodifikacijos kaitos per variantus stadijoje tas žodis yra.

ESMINIAI ŽODŽIAI: kirčiavimas, bendrinė kalba, normų kodifikacija, kalbos planavimas.

RITA MILIŪNAITĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius

ritam@lki.lt